

بیست و نهمین

دانشگاه پیام نور
واحد بهشهر

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

گروه الهیات

عنوان

نقد و بررسی نظریه تساوی دیه زن و مرد

استاد راهنما

جناب آقای دکتر محمد حسین شعبانی

استاد مشاور

جناب آقای حسین خورشیدی

صغرا جوریزی

آذرماه ۱۳۹۲

تقدیم به

ساحت مقدس حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه شریف

سپاسگزاری

از خداوند بزرگ و منان به خاطر لطف بی منتش سپاسگزارم که یاریم کرد قدم در وادی علم و پژوهش بگذارم. از پدر و مادر عزیزم کمال تشکر را دارم که همواره حامی و تکیه گاهم هستند و از هیچ کوششی برایم فروگذار نمی کنند.

از استادان گرامی، آقایان دکتر شعبانی و استاد خورشیدی به خاطر راهنماییها و مساعدت‌هایشان صمیمانه سپاسگزارم و از خداوند متعال برایشان موفقیت و تعالی بیشتری خواستارم. ضمناً تمامی کاستی‌های این اثر بر عهده خود نویسنده می باشد و هیچ کدام از گرانمایگان فوق در آن دخیل نیستند.

چکیده

بر اساس آموزه‌های دین مبین اسلام، زن جایگاهی رفیع در نظام هستی دارد و از دامن زن مرد به معراج می‌رود. در این پژوهش با تکیه بر آیات قرآن کریم گذری بر جایگاه و منزلت زن شده است. که خداوند متعال به دفعات به آن اشاره کرده است. افزون بر آن، زنانی همچون حضرت فاطمه زهرا، مریم (س)، آسیه (س) و مادر حضرت موسی (ع) از آن دسته زنانی هستند که خداوند به اشاره یا تصریح از آنها به بزرگی یاد کرده است. پس از آن به حقوق زن از منظر تاریخ و تمدنهای قدیمی تا جهان معاصر پرداخته شده است. بر اساس قانون مجازات اسلامی ایران و مطابق فتاوی بسیاری از فقیهان شیعه و سنی، دیه زن نصف دیه مرد است. این رای در میان فقها مخالفانی نیز دارد. دلیل عمده گروه اول تصریح برخی از روایات بر نصف بودن دیه زن نسبت به مرد است. گروه دوم نیز با تمسک به اطلاق آیه قرآن و اطلاق برخی از روایات و نیز با تردید در روایات مبنی بر تفاضل، به تساوی دیه زن و مرد فتوا داده اند. این گروه معتقدند: ملاک جبران آسیب است و نه جنسیت، دیه مقدار مالی است، که به عنوان خون بها، یا جبران خسرات پرداخت می‌گردد، جنبه جبران خسارت ناشی از فقدان یک انسان، قوت بیشتری دارد. به خصوص که امروزه برخی زنان هم در موقعیت نان آوری خانواده قرار دارند، حکم به برابری دیه آنها با مردان می‌شود. بنابراین زنان با مردان در هویت انسانی، حقوق اجتماعی و اقتصادی برابرند و عقل بر این برابری گواهی می‌دهد و کتاب و سنت نیز آن را تأیید می‌نمایند. در این پژوهش این نظریات تا حدودی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و دیدگاههایی نیز ارائه شده است.

کلید واژه: زن، حقوق زن، دیه، تساوی دیه زن و مرد، تفاضل دیه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	بخش اول: کلیات
۱	مقدمه
۳	تعریف مساله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق
۳	فرضیه ها
۳	سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۴	اهداف و روش تحقیق
۵	فصل اول: تبیین مفهوم دیه
۵	مبحث اول : تعریف لغوی و اصطلاحی دیه
۶	مبحث دوم : تعریف دیه در قانون مجازات اسلامی
۷	فصل دوم : تاریخچه دیه
۷	مبحث اول : نظام دیات در جهان قبل از اسلام
۷	گفتار اول : دیه در مجموعه قوانین حمورابی
۸	گفتار دوم : دیه در حقوق روم
۹	گفتار سوم : دیه در حقوق انگلوساکسون
۹	گفتار چهارم : دیه در حقوق عصر جاهلیت
۱۱	مبحث دوم : نظام دیات در دین اسلام
۱۱	مبحث سوم : بررسی ماهیت حقوقی نظام دیات
۱۱	گفتار اول : ماهیت حقوقی دیه و نظرات مختلف آن

گفتاردوم : نظر فقهای اهل سنت در مورد ماهیت نظام دیات ۱۳

گفتارسوم : فلسفه وجودی دیه ۱۴

خلاصه مطالب ۱۴

بخش دوم: شأن و مقام برابر زن و مرد از منظر آیات قرآن

فصل اول : آفرینش زن و مرد ۱۶

مبحث اول : مبدأ آفرینش زن و مرد ۱۶

مبحث دوم : حقیقت انسان نه مذکر است و نه مونث ۱۷

مبحث سوم : ابزاری بودن بدن در تمامی نشأت ۱۸

مبحث چهارم : خلقت انسان ۱۹

مبحث پنجم : سوگند خداوند به آفرینش زن و مرد ۱۹

مبحث ششم: عدم تأثیر ذکورت و انوثة در قرب معنوی و خطایات الهی ۲۰

فصل دوم : دلالت لفظی قرآن به تساوی زن و مرد ۲۰

مبحث اول : زنان الگو در قرآن ۲۲

گفتار اول : حضرت فاطمه زهرا (س) کلمه الله ۲۲

گفتاردوم : زن و دفاع از دین ۲۴

گفتارسوم : مقام آسیه (س) ۲۵

گفتارچهارم : مقام ویژه مریم(س) ۲۶

مبحث دوم : امتیازات مقام زنان ۲۷

گفتار اول : زن و تکثیر نسل انسان ۲۷

گفتاردوم : زن و ایجاد آرامش ۲۷

گفتارسوم : زن و مقام مادر..... ۲۸

خلاصه مطالب ۲۹

بخش سوم : تساوی حقوق زن و مرد در جهان غرب و اسلام

فصل اول: تاریخ حقوق زن ۳۱

مبحث اول : تاریخ حقوق زن در تمدنهای باستانی ۳۱

گفتاراول : زن در قانون حمورابی ۳۱

گفتاردوم : زن در دوران چین باستان ۳۲

گفتارسوم : زن در یونان باستان ۳۳

گفتارچهارم : زن در امپراطوری روم ۳۳

مبحث دوم : حقوق زن در ادیان ۳۵

گفتاراول : زن در تورات ۳۶

گفتاردوم : زن و حقوق کلیسا ۳۶

گفتارسوم : زن در اسلام ۳۷

فصل دوم: نگاهی به تاریخ حقوق بشر و برابری حقوق زن..... ۳۹

مبحث اول : جنبش های فمینیستی در جهان ۳۹

گفتاراول : جنبش های فمینیستی در بریتانیا ۴۰

گفتاردوم : جنبشهای فمینیستی در امریکا ۴۱

گفتارسوم : جنبشهای فمینیستی در المان ۴۱

گفتارچهارم : انقلاب صنعتی در فرانسه ۴۲

- مبحث دوم : تدوین اعلامیه حقوق بشر ۴۳
- مبحث سوم : مشکلات جهانی روابط خانوادگی ۴۴
- گفتار اول : دلیل استقلال مالی زن در اروپا ۴۵
- گفتار دوم : قرآن و استقلال مالی زن ۴۶
- گفتار سوم : نقض حقوق زنان در اروپا و آمریکا ۴۶
- مبحث چهارم : موقعیت زنان در اسلام ۴۸
- گفتار اول : فلسفه خاص اسلام درباره حقوق خانوادگی ۴۸
- گفتار دوم : تفاوت‌های زن و مرد ۵۰
- خلاصه مطالب ۵۲

بخش چهارم: بررسی تفاوت دیه زن و مرد

- فصل اول: بررسی تفاوت دیه زن و مرد در قانون و مبانی فقه اسلامی ۵۴
- مبحث اول : بررسی تفاوت دیه زن و مرد در قانون ۵۴
- گفتار اول : دیه نفس زن و مرد ۵۴
- گفتار دوم : مقدار دیه نفس ۵۶
- مبحث دوم : مبانی حکم دیه زن و مرد ۵۷
- گفتار اول : دیه در قرآن ۵۷
- گفتار دوم : دیه در روایات ۵۸
- گفتار سوم : دیه اعضای زن و مرد در روایات ۶۰
- فصل دوم : نظر فقها در مورد دیه زن و مرد ۶۲
- مبحث اول : نظر فقیهان شیعه و سنی در مورد دیه زن و مرد ۶۲

- ۶۴ ..... مبحث دوم : نظرات فقها در مورد ديه اعضاء
- ۶۵ ..... گفتار اول : نظرات فقهای شیعه در مورد ديه اعضاء
- ۶۵ ..... گفتار دوم : نظرات فقهای اهل سنت در مورد ديه اعضاء
- ۶۶ ..... گفتار سوم : تساوی ديه زن و مرد از نظر برخی فقهای معاصر
- ۶۶ ..... خلاصه مطالب

بخش پنجم : ادله حکم مشهور و نقد آیت الله صانعی

- ۶۹ ..... فصل اول : ادله اثبات حکم مشهور و نقد آن
- ۶۹ ..... مبحث اول : ادله اثبات حکم مشهور
- ۶۹ ..... گفتار اول : اجماع
- ۷۰ ..... گفتار دوم : روایات دسته اول
- ۷۱ ..... گفتار سوم : روایات دسته دوم
- ۷۲ ..... گفتار چهارم : روایات دسته سوم
- ۷۳ ..... مبحث دوم : نقد آیت الله صانعی به ادله مشهور
- ۷۴ ..... گفتار اول : نقد به اجماع
- ۷۴ ..... گفتار دوم : نقد به روایات دسته اول
- ۷۵ ..... گفتار سوم : نقد به روایات دسته دوم
- ۷۶ ..... گفتار چهارم : نقد به روایات دسته سوم
- ۷۹ ..... فصل دوم : پاسخ به نقد آیت الله صانعی
- ۷۹ ..... مبحث اول : پاسخ به اشکالات دسته نخست
- ۸۲ ..... مبحث دوم : پاسخ به اشکالات دسته دوم

مبحث سوم : پاسخ به اشکالات دسته سوم ۸۲

خلاصه مطالب..... ۸۵

بخش ششم : ادله قائلین به تساوی دیه زن و مرد

فصل اول : ادله آیت الله صانعی بر تساوی دیه زن و مرد و نقد آن ۸۷

مبحث اول : ادله آیت الله صانعی ۸۷

گفتار اول : حکم دیه در قرآن ۸۷

گفتار دوم : حکم دیه در روایات ۸۸

گفتار سوم : اصول و قواعد کلی اسلام ۸۹

مبحث دوم : نقد و اشکال بر نظریه آیت الله صانعی ۹۰

گفتار اول : پاسخ استدلال به آیه شریفه ۹۱

گفتار دوم : پاسخ استدلال به روایات ۹۱

گفتار سوم : پاسخ استدلال به اصول و قواعد کلی اسلام ۹۲

فصل دوم : برخی ادله و استدلالات مطرح شده در نظریه تساوی ۹۴

مبحث اول : نظریه پرداخت تفاضل دیه از بیت المال ۹۴

گفتار اول : عدم پرداخت تفاضل دیه از بیت المال ۹۵

گفتار دوم : پرداخت تفاضل دیه از بیت المال ۹۵

گفتار سوم : نظر مراجع تقلید ۹۶

مبحث دوم : آیاتی شاهد بر عمومیت تساوی دیه زن و مرد ۹۶

مبحث سوم : شبهات مطرح شده در روایات ۹۹

گفتار اول : بررسی نامه عمرو بن حزم در مورد بیان حکم دیه زن و مرد ۹۹

- گفتار دوم : تحلیل و نظر مقدس اردبیلی ۱۰۰
- گفتار سوم : نظر صاحب فتح القدير ۱۰۱
- گفتار چهارم : نیامدن میزان ديه در قرآن و خلق نظريه تساوی ۱۰۲
- گفتار پنجم : تخصیص منفصل به خبر واحد غير قطعی ۱۰۲
- مبحث چهارم : وضع احكام بر اساس مقتضیات جامعه ۱۰۳
- گفتار اول : ملاک پرداخت ديه جبران آسیب است نه جنسیت ۱۰۴
- گفتار دوم : تغییر احكام با مقتضیات جامعه ۱۰۴
- فصل سوم : توجیحات عقلی و منطقی برای تفاضل ديه زن و مرد ۱۰۶
- مبحث اول : ديه جبران خسارت مادی ۱۰۶
- مبحث دوم : پایین بودن ارزش زن نسبت به مرد ۱۰۷
- مبحث سوم : پایین تر بودن نقش زن در وضعیت اقتصادی ۱۰۹
- خلاصه مطالب ۱۱۱

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات

- نتیجه گیری ۱۱۳
- پیشنهادات ۱۱۶
- منابع ۱۱۸

بخش اول

کلیات

مقدمه

خداوند متعال انسان‌ها را در قالب مردان و زنان به نیکوترین شکل و صورت آفریده و به هر یک جایگاه خاص به خود را داده است، چنانکه جایگاه هر موجود در جهان هستی، تابع اصل عدل و حکمت الهی است. تساوی دیه زن و مرد چون در قرآن به صراحت ذکر نشده و از ضروریات دین نیست، می‌تواند به عنوان امر مورد اجتهاد در نظر گرفته شود. چیزی که قابل اجتهاد باشد قابل بررسی است. هیچ اشکالی وجود ندارد که مجتهدی مسأله‌ای را بررسی کند و نظریه متفاوت داشته باشد، لذا اگر مجتهدی نظریه متفاوت داشته باشد، اتفاقی برخلاف قوانین و دستورات نیفتاده است.

در اینگونه مسائل، مشاوره علمی و توجه به مسائل بین‌المللی و جهانی مورد نیاز است نه مشاوره‌های فتوایی. زیرا که امکان دارد فقها در مورد یک مسأله مشخص فتوای یکسان ندهند، به همین دلیل است که نگاه علمی و فقهی در کنار یکدیگر مورد نیاز است. روش منطقی و علمی در بررسی چنین مواردی این است که ابتدا بررسی فقهی و مشورتی علمی صورت پذیرد، سپس نتیجه بررسی به صورت طرح یا لایحه در بیاید و در سطح کمیسیون‌ها و مجلس مورد تحلیل و نظرخواهی قرار بگیرد، چنانچه از نگاه مجلس این طرح مشکلی نداشته باشد، قابلیت تبدیل شدن به قانون را پیدا می‌کند.

امروزه در سطح بین‌المللی تلاش گسترده‌ای برای برقراری تساوی حقوق بین زن و مرد در همه زمینه‌ها صورت می‌گیرد و در اسناد بین‌المللی حقوق بشری، بویژه کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان، بر لغو و یا اصلاح قوانینی که مقررات تبعیضی علیه زنان دارند، تأکید شده است، با توجه به تغییر مقتضیات زمان و ارتقاء و پیشرفت زنان در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی، حکم به تساوی دیه زن و مرد می‌شود.

قانون مجازات اسلامی ایران که پس از استقرار نظام جمهوری اسلامی، تدوین و تصویب گردیده و در حال حاضر اجرا می‌شود، مقررات متفاوتی نسبت به زن و مرد وجود دارد که هر چند برخی از آنها نسبت به زن جنبه حمایتی دارد ولی برخی هم به ظاهر تبعیض به نظر می‌رسد و جا دارد که مورد بحث و تجزیه و تحلیل و نقادی قرار گیرد و بخصوص چون این مقررات بر اساس مبانی اسلامی و

موازنه فقهی تنظیم شده، لازم است این مبانی مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد و احیاناً نظریات اصلاحی جدیدی ارائه گردد.

مسائل و مشکلات زیادی وجود دارد که در سطح جهان مطرح است و کسانی که با دین اسلام مشکل دارند از آنها سوءاستفاده می‌کنند، با توجه به وجود چنین مسائلی باید روی این موارد فکر شود و تحلیل‌ها در کنار هم گذاشته شود تا نتیجه‌ای مناسب به دست آید. این نگاه همان نگاهی است که امام(ره) به دنبال آن بودند و از آن به عنوان فقه پویا یا اجتهاد پویا یاد می‌کردند.

امام(ره) فرموده‌اند که نگذاریم اسلام تحت فشار قرار بگیرد، نگذاریم اسلام در مدیریت جهان با مشکل مواجه شود و لابه‌لای مشکلات له شود. اشاره حضرت امام(ره) به همین موضوعات بود و در واقع نظر ایشان در مورد فقه پویا، فهم همین مسائل بود.

اینکه درک شود اگر مساله‌ای از ضروریات نباشد، با اجتهاد پویا می‌توان به آن نگرست. اگر راه‌حلی دینی و فقهی برای مساله‌ای یافت شد، مراجع و علما و فقها و حوزه‌ها، می‌توانند آن را بررسی کنند، اما اگر راه‌حلی دینی و فقهی برای مساله‌ای موجود نبود می‌توان از منابع دیگر استفاده کرد تا نقیصه جبران شود. در واقع در حل مسائل باید هم راه‌های علمی و منطقی در پیش گرفته شود و هم راه‌های فقهی و دینی، تا در نهایت با اجتهاد مشاوره‌ای و راه‌حل‌های فنی، راهکاری به دست آید. متأسفانه در گذشته استفاده از راه‌حل‌های علمی در کنار مسائل دینی به صورت سازمان یافته و متمرکز مطرح نبوده است. مثلاً در بحث شطرنج، مساله به صورت علمی مطرح نبود بلکه شهادت فقهی و اجتهاد پویا در شخصیت امام خمینی (ره) بود که مشکل را حل کرد. بنابراین لازم است بتوانیم با درک نیازهای روز، اجتهاد را پویا نگاه داریم و مسائل را با همین دید، آگاهانه و باز بررسی کنیم.

تعریف مسأله و بیان سوالهای اصلی تحقیق

از دیرباز به دلایلی که فقها به آن استناد کرده‌اند دیه مردان دو برابر زنان بوده است. در شرایط کنونی جامعه امروز ایران و جهان، این امر به عنوان تبعیض و بی‌عدالتی در مورد حقوق زنان به شمار می‌رود. با توجه به اینکه اکثر علما بر این عقیده‌اند که فقه پویا و اجتهاد مستمر می‌تواند مسایل مستحدثه را حل کند بنابراین باید بتوان مسایل جدید را حل کرد.

(۱) آیا زن و مرد دیه یکسانی دارند؟

(۲) دلیل تفاوت دیه زن و مرد چیست؟

(۳) فقها چه دلایلی برای تفاضل دیه زن و مرد مطرح کرده‌اند.

فرضیه‌ها

زن و مرد دیه یکسانی ندارند، دیه کامل مرد دو برابر زن و در جراحات دیه زن فقط تا یک سوم برابر دیه مرد است.

دلیل عمده تفاوت دیه زن و مرد روایاتی است که در این مسأله از شیعه و اهل سنت وارد شده است. دلایل فقها برای تفاضل دیه زن و مرد روایات و اجماع است و فقها وظایف اقتصادی مرد را به عنوان دلیل ذکر کرده‌اند.

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

موضوع عدم برابری دیه زن و مرد یکی از مسائل مورد اعتراض زن‌ها بوده و هست. تغییر مقتضیات و شرایط زمان و دگرگونی موقعیت زنان در حیات اجتماعی و اقتصادی جوامع بشری، قرار گرفتن زنان در مراتبی در حد مردان و گاه بالاتر از ایشان، اصلاح دیدگاه‌های فرهنگی در بسیاری از جوامع نسبت به زنان و برچسب زدن به جوامع اسلامی در مورد تبعیض در حقوق زن و مرد و مسائل پیرامون آن، همه این موارد این نیاز را به صورت امری لازم بلکه واجب مطرح کرده است. بررسی این شک و تردید و بیان این موضوع که تفاوت دیه بین زن و مرد باعث تبعیض در حق و حقوق زن است، بسیاری از اندیشمندان و فقها را بر آن داشت که با بیان بررسی دقیق این موضوع و تبیین آن

برای عموم، این موضوع و این شک را برطرف کنند، در این راستا بسیاری از قانون نویسان و فقها با آوردن نظریات و دلایل فقهی و حقوقی در این قضیه پیش گام شدند.

روش پژوهش

به دلیل اینکه در رابطه با موضوع تحقیق، منبع مدونی وجود ندارد؛ سعی کرده‌ایم از تمامی روش‌های ممکن جهت جمع آوری مطلب در رابطه با موضوع، استفاده شود. روش اصلی تحقیق در این پایان نامه بر مبنای توصیفی و تحلیلی می‌باشد و برای اینکار از روش فیش‌برداری و کتابخانه‌ای استفاده کرده‌ایم چرا که هر محقق قبل از شروع تحقیق و هنگامی که به موضوعی ویژه برای تحقیق علاقمند شده است، ناگزیر از مراجعه به کتابخانه خواهد بود. در جهت عملی نمودن این روش سعی شده است به کتابخانه‌های معتبر و همچنین کتابخانه دانشگاه پیام نور بهشهر مراجعه شود. روش توصیفی بدان علت است که آنچه را که هست توصیف و تفسیر می‌کند و بیشتر به شرایط یا روابط موجود، عقاید متداول، فرآیند جاری، آثار مشهود یا روندهای در حال گسترش توجه دارد و روش تحلیلی جهت قرار دادن اجزای یک متن، کلمه‌ها، جمله‌ها، پاراگراف‌ها و مانند آن، بر حسب واحدهایی که انتخاب می‌کنیم در تعدادی مقوله که از پیش تعیین شده‌اند. با توجه به گستردگی اطلاعات و ارتباطات در جهان امروز نقش و اهمیت اینترنت به عنوان منبع اطلاع رسانی در کنار روش‌های مذکور استفاده شده است. به علاوه از راهنمایی‌ها و ارشادات اساتید محترم راهنما و مشاور نیز در طول تحقیق بهره برداری لازم به عمل خواهد آمد. سپس با استفاده از روش‌های مذکور به جمع آوری کتب، مقالات، مصاحبه و غیره، و نیز به تحلیل و توصیف موضوع پایان نامه پرداخته شد.

فصل اول: تبیین مفهوم دیه

در این فصل به تعریف لغوی و اصطلاحی دیه و تعریف حقوقی آن در قانون مجازات اسلامی ایران خواهیم پرداخت.

مبحث اول: تعریف لغوی و اصطلاحی دیه

واژه «دیات» جمع «دیه» است و فقهای اسلامی و نیز فرهنگ نویسندگان برای آن تعاریف متعددی ارائه نموده اند که در ذیل، بیان خواهد شد. درمنجدالطلاب آمده است: دیه دراصل ودی یاودیه بوده، واو حذف گردیده و ها درآخر آن اضافه شده است. (بندریبگی، بی تا: ۶۶۵) دکترمعین در تعریف دیه گفته است: ۱- دیه پولی است که قاتل یا اقوام او برای جبران قتلی که واقع شده می پردازد، ۲- خونبها (معین، ۱۳۸۳، ۲/ ۱۶۰۲)

راغب اصفهانی دیه را اینگونه تعریف کرده است « یقال لما يعطى فى الدم ديه » آنچه در خون (قتل) پرداخت می شود. (اصفهانی، ۱۴۱۲ : ۵۵۵) درقاموس قرآن دیه اینگونه تعریف شده است : دیه خونبهاست که حق کشته شده می باشد. (قریشی، ۱۳۷۲: ۱۹۵) در جواهر الکلام درباره دیه و تعریف آن چنین آمده است: «دیات جمع دیه به کسر اول و تخفیف یاء است، و تشدید یاء خطا است. « هاء » در آن به عوض فاءالفعال کلمه است، زیرا اصل دیه از ودی اخذ شده که به معنی پرداخت و تأدیه خون بها است، واژه دیه در لغت و کلام عرب به معنی عقل است. یکی از معانی عقل، منع است زیرا ادای دیه مانع خونریزی می شود. مقصود ازدیه در این جا مالی است که تأدیه اش بر شخص آزاد به سبب ارتکاب جنایت بر نفس یا غیر آن واجب میشود، خواه مقدار و مبلغ دیه از سوی شارع معین شده باشد یا نه هر چند که دیه را معمولاً در مورد اولی یعنی نفس به کار می برند و در مورد دوم یعنی اعضاء اصطلاح ارش و حکومت استعمال می کنند و این از قبیل تسمیه به مصدر است. (نجفی، ۱۳۶۰، ۱/ ۱۴) عباس زراعت درشرح قانون مجازات اسلامی آورده است : ودی معنای مختلفی دارد، همچون جاری شدن چیزی، جاری شدن مایع، نابودی، هلاکت و غیره. هنگامی که این کلمه به صورت دیه درآید معنای خونبهای مقتول یا عضورا پیدا می کند و این معنا به معنای اصلی کلمه نیز نزدیک است، چون عامل خونبها ریختن و جاری کردن خون مجنی علیه است و به اصطلاح

در اینجا علت، جاری کردن خون و معلول، خونبهاست که هرگاه به صورت فعل ودی درآید به معنای پرداخت خونبها خواهد بود.

(زراعت، ۱۳۸۳: ۲۶) در تکمله المنهاج آمده است: « دیه مالی است که در صورت وقوع جنایت بر نفس یا اعضای بدن و یا ایراد جرح باید ادا شود. » (خوئی، ۱۴، ۱۳، ۱۴۱۳/۱۸۱) از نظر امام خمینی ره: « دیه عبارت است از مالی که به جنایت بر حر در نفس یا پایین تر از آن واجب شود چه مقدر باشد یا نه به دیه نام برده می شود. » (خمینی، ۲، ۱۴، ۲۵۰/۴) در روایات و کلام عرب کلمه عقل نیز به جای دیه به کار رفته است و عقل به معنای منع ونهی است و دلیل اینکه دیه را عقل نام نهادند آن است که وضع دیه مانع می شود که مردم همدیگر را به قتل برسانند. معنای دیگر عقل بستن زانوی شتر است و علت اینکه به دیه نیز عقل می گویند آن است که در زمان جاهلیت، برای خونبها فقط دیه پرداخت می شد و اقوام قاتل شب هنگام شترانی را نزدیک خانه اولیاء مقتول می بردند و زانوی شتران را در آنجا می بستند و صبح که اولیای مقتول از خانه خارج می شدند شتران زانو بسته را در کنار خانه خود می دیدند. (عوض، ۱۳۷۲: ۲۷) و نیز گفته اند: دیه را از آن جهت عقل می گویند که با دادن شتر، ز بان اولیای مقتول را می- بستند و مانع از خونخواهی آنها می شدند. از این روی پرداخت کنندگان دیه قتل خطائی را عاقله گویند.

مبحث دوم: تعریف دیه در قانون مجازات اسلامی

در ماده ۴۴۸ قانون مجازات جدید مصوبه خرداد ۱۳۹۲ در تعریف دیه آمده است: دیه مقدر، مال معینی است که در شرع مقدس به سبب جنایت غیر عمدی بر نفس، عضو یا منفعت، یا جنایت عمدی در مواردی که به هر جهتی قصاص ندارد، مقرر شده است. همچنین در ماده ۴۴۹ این قانون آمده: ارزش، دیه غیر مقدر است که میزان آن در شرع تعیین نشده است و دادگاه با لحاظ نوع و کیفیت جنایت و تأثیر آن بر سلامت مجنی علیه و میزان خسارت وارده با در نظر گرفتن دیه مقدر و با جلب نظر کارشناس، میزان آن را تعیین می کند. مقررات دیه مقدر در مورد ارزش نیز جریان دارد، مگر این که در این قانون ترتیب دیگری مقرر شود. و طبق ماده ۴۵۰ قانون مذکور در جنایت شبه عمدی، خطاء محض و جنایت عمدی که قصاص در آن جایز یا ممکن نیست، در صورت درخواست مجنی علیه یا

ولی دم دیه پرداخت می‌شود، مگر به نحو دیگری مصالحه شود و همچنین ماده ۴۵۲، دیه، حق شخصی مجنی‌علیه یا ولی دم است و احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد. ذمه مرتکب جز با پرداخت دیه، مصالحه، ابراء و تهاتر، بری نمی‌گردد.

دکترگرگی بیان داشته: غرامت های مالی را که شخص جانی در جنایتهای غیر عمدی باید بپردازد دیات گویند. همینطور در جنایتهای عمدی در صورتی که مجنی علیه یا اولیاء او به جای قصاص به دریافت غرامت مالی صلح کنند. مقدار آن غرامتها در شریعت اسلام تعیین شده است، ولی مجنی علیه یا اولیاء او می توانند از لحاظ مقدار باجانی صلح کنند. (گرگی، ۱۳۸۲، ۲۸۶/۱)

فصل دوم: تاریخچه دیه

در این فصل تاریخچه دیه را در نظام قبل از اسلام در تمدنهای باستان، در قوانین حمورابی در حقوق روم، آنگلو ساکسون، در عصر جاهلیت و در دین اسلام پی می‌گیریم. در آخر ماهیت حقوقی دیه با توجه به نظرات مختلف آن بررسی خواهد شد.

مبحث اول: نظام دیات در جهان قبل از اسلام

آنچه از مطالعه سیر پیرایش مجازات دیه در تاریخ ملل بر می‌آید، دیه، یک مجازات ابتدایی نبوده بلکه اغلب اصل در جنایات، انتقامجویی و قصاص بوده است. اکنون با نگاهی اجمالی به تاریخ، سیر پیدایش دیه را پی می‌گیریم.

گفتار اول: دیه در مجموعه قوانین حمورابی

ضمن کاوشهای باستان شناسی که در منطقه شوش بین سالهای ۱۸۹۹ تا ۱۹۰۲ انجام شد، یک گروه فرانسوی موفق به کشف یکی از پرارزش ترین منابع تاریخ حقوق، یعنی «مجموعه قوانین حمورابی» شدند. این مجموعه قوانین، بر سنگی به طول دو و نیم و به عرض یک و نیم متر حک شده و قدیمیترین و کاملترین قوانین مربوط به حدود چهار هزار سال پیش بر آن منقوش شده است. (صالح، بی تا: ۳۲۵) مجموعه قوانین حمورابی با توجه به زمان تدوین آن، یکی از شاهکارهای تاریخ قانون و قانونگذاری است که به ادعاهای افتخارآمیز کسانی که قوانین روم و یونان را تنها منبع قوانین فعلی